

FRANSIYA XX ASR IKKINCHI YARMI XXI ASR BOSHLARIDA

O'rozdavlatov Otabek

Annotatsiya: Ushbu maolada yangi davr Fransiya tarixi yaratilgan. Asosan ikkinchi jahon urushi davrida okkupatsiya jarayonlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Okkupatsiya, AQSH, Buyuk Britaniya, de Goll, siyosiy partiya

Ikkinchi jahon urushi Fransiya juda katta talafot yetkazdi. Okkupatsiya natijasida 1875-yilda tuzilgan Uchinchi Respublika barham topdi. Moddiy tala- fot 1440 mlrd frankni tashkil etdi.

Sanoat ishlab chiqarishi urushdan oldingi daromadga nisbatan 62 foiz, qishloq xo'jaligi esa 50 foiz kamaydi. Frankning qiymati 6 baravar pasaydi. 100 mingdan ortiq mayda sanoat va savdo korxonalari sindi. Ishsizlar soni 600 mingdan ortdi.

Fransiya mustamlakachilik imperiyasi barham topa bordi. Hindixitoy uning nazoratidan chiqdi. Suriya va Livan mustaqillikka erishdi. Fransiya shu darajada kuchsizlangan ediki, u hatto o'z mustaqilligini o'zi tiklashga ham qodir emas edi. Uning mustaqilligi AQSH va Buyuk Britaniya tomoni- dan tiklandi. Mamlakat iqtisodiyoti AQSH ko'rsatadigan yordamga bog'liq bo'lib qoldi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi Fransiya tarixi quyidagi 3 davrga bo'linadi.

1. Vaqtinchalik rejim davri (1944-yil sentabr — 1946-yillar). 2. To'rtinchi Respublika davri

(1946—1958). 3. Beshinchi Respublika (1958-yildan hozirgi kungacha) davri. Vaqtinchalik rejim davri Fransiya mustaqilligi tiklanganidan to mamlakat Konstitutsiyasi qabul qilinguncha davom etgan. Bu davrda mamlakatni

general Sharl de Goll boshchiligidagi muvaqqat hukumat boshqardi.

Sharl de Goll «Ozod Fransiya» tashkilotining rahbari edi. 1945-yilning oktabr oyida mamlakat yangi Konstitutsiyasini tayyorlovchi Ta'sis Majlisiga saylov o'tkazildi. Saylovda asosan 3 ta siyosiy partiya (Fransiya Kommunistik Partiyasi, Fransiya Sotsialistik Partiyasi va Xalq Respublikachilar Partiyasi) eng ko'p ovoz oldi. Yangi tuzilgan hukumatni yana de Goll boshqardi. Yangi Konstitutsiya loyihasi atrofida keskin kurash boshlandi.

Har uchala siyosiy partiya ham Fransiyaning parlament respublikasi bo'lishi tarafdorlari edi. Sharl de Goll esa AQSH namunasidagi prezidentlik respublikasi uchun kurashdi. Biroq uning maqsadi amalga oshmadi. Bunga javoban u iste'foga chiqdi. Va, nihoyat, 1946-yilning 13-oktabrida mamlakat yangi Konstitutsiyasi qabul qilindi. Dekabr oyida esa kuchga kirdi. Shu tariqa Fransiya To'rtinchi Respublika vujudga keldi.

To'rtinchi Respublika davrida mamlakatni huku- mat boshqardi. Hukumat mamlakat iqtisodiyotini tiklash va uni rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor berdi.

1948-yilning o'rtalarida sanoat ishlab chiqarishi urushdan oldingi darajasiga yetdi. Bu hol 1949-yilda iste'mol tovarlari taqsimoti tizimini bekor qilishga imkon berdi. Iqtisodiy rivojlanishning samarali choralaridan biri milliy lashtirishdir, deb o'ylagan hukumat xususiy mulk egalariidan bir yirik korxonalarni va butun-butun sohalarni sotib oldi. Elektr stansiyalar, ko'mir konlari, aviatsiya va sug'urta kompaniyalari, Reno avtomobil zavodi va boshqalar shular jumlasidan edi. Biroq ishlab chiqarish o'sishi sur'ati GFR va Italiyaga nisbatan past bo'ldi. Fransiya tashqi siyosatida Yevropa integratsiyasi masalasi katta o'rin tutdi. U NATOga a'zo

bo‘lib kirdi. Fransiyaning tashabbusi bilan 1951-yilda «Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyati» ga dastlabki qadam qo‘yildi. 1952-yilda Parijda «Yevropa mudofaa hamkorligi» haqida shartnoma imzolandi. Bu shartnoma amalda GFRni qayta qurollantirish uchun yo‘l ochdi. 1955-yilda GFR NATOga qabul qilingach, bunga javoban SSSR 1944-yilda imzolangan sovet—fransiya shartnomasini bekor qildi.

Ayni paytda Fransiya o‘z tashqi siyosatida mustamlakachilik urushlarini davom ettirdi. Bu — Fransiya hukmron doiralari milliy-ozodlik harakati qudratini to‘g‘ri baholay olmaganligining oqibati bo‘ldi. Shuning uchun ham uni kuch bilan bostirishga urindilar. Chunonchi, 1946-yilning dekabr oyida o‘z mustaqilligini e‘lon qilgan Vetnamga qarshi mustamlakachilik urushini boshladilar. 8 yil davom etgan bu urush 1954-yilda Fransiyaning mag‘lubiyati bilan tugadi.

Shu yili Jazoir xalqining milliy-ozodlik harakatini qonga botirish maqsadida urush harakatlarini boshladi. Jazoir amalda Fransiyaning okean orti o‘lkasiga aylantirilgan edi. Bu yerda 1 mln fransuz yashardi. Ular eng yaxshi yerlarga egalik qilardi. Jazoirlik fransuzlar bu mamlakatga mustaqillik berishga mutlaqo qarshi edilar. Qulayotgan Fransiya mustamlakachi imperiyasini saqlab qolish tarafdorlarining barchasi ular atrofiga to‘planishdi. Jazoirlik fransuzlarni Fransiyaning 1956-yilda Marokko va Tunisga mustaqillik berishga majbur bo‘lganligi ham tashvishlantirib qo‘ygan edi. 1954-yilda boshlangan urush — Jazoir xalqi ozodlik kurashiga qarshi urush — eng qonli va shafqatsiz urush bo‘ldi.

Ayni paytda urush mamlakat xazinasi bo‘shab qolishiga olib keldi. Shunday sharoitda Jazoirdagi fransuz harbiylari va mustamlakachi fanatiklar davlat to‘ntarishini amalga oshirish maqsadida isyon boshladi. Jazoirdagi fransuz armiyasi 250 ming kishini tashkil etardi. Isyonchilar de Gollni hokimiyatga qaytarishni talab etdilar. Ularning fikricha, de Goll Jazoirning Fransiya qaramligini saqlab qolishga qodir yagona shaxs edi. Fransiyaning boshqa aholisi uchun esa de Goll Fransiyaning harbiy diktaturadan saqlab qoluvchi yagona shaxs edi.

Sharl de Goll hokimiyatga qaytish uchun o‘ziga favqulodda vakolatlar berilishi hamda konstitutsiyaviy islohotlar o‘tkazishga ruxsat etilishi shartlarini qo‘ydi. Fransiya Milliy Majlisi (parlamenti) bu shartlarga rozi bo‘ldi va 1958-yilning 1-iyunida de Goll hokimiyatni egalladi. Shundan so‘ng Milliy Majlis o‘z faoliyatini tugatdi. Shu tariqa To‘rtinchi Respublika ham barham topdi.

1958-yilning 28-sentabrida Fransiya yangi Konstitutsiya qabul qilindi. Bu — Fransiya tarixida Beshinchi Respublikaning vujudga kelishi ham edi. 21-dekabr kuni de Goll Prezident etib saylandi.

Yangi Konstitutsiya parlament huquqlarini chekladi va, aksincha, Prezident vakolatlarini kengaytirdi. Fransiya prezidentlik Respublikasiga aylandi. Butun hokimiyat deyarli Prezident qo‘lida to‘plandi. U davlat hamda ijrochi hokimiyat boshlig‘i, Qurolli Kuchlarning Oliy Bosh qo‘mondoni ham edi. Prezident parlament qabul qilgan qonunlarni tasdiqlash va parlamentni tarqatib yuborib, yangi saylov belgilash huquqiga ega edi. Muhim masalalarni va o‘zi lozim topgan qonunlarni referendumga qo‘ya olardi. Ichki va tashqi siyosatga shaxsan rahbarlik qilar edi. Shunday qilib, mamlakatda de Gollning shaxsiy hokimiyati o‘rnatildi va u o‘z oldiga Fransiyaning tiklash vazifasini qo‘ydi. Shu maqsadda mamlakat iqtisodini modernizatsiyalash amalga oshirildi. Ilmiy-texnika inqilobi yutuqlari keng joriy etildi. Sanoatning yangi tarmoqlari — atom, radio elektronika, kosmik texnologiya va raketa qurilishi vujudga keltirildi.

Modernizatsiyalash jadal sur‘atlarda o‘tkazildi va u 60-yillarda nihoyasiga yetkazildi. Oqibatda Fransiya zamonaviy industrial davlatga aylandi. Asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar

bo'yicha Buyuk Britaniyani ortda qoldirib, jahonda 5-o'rinni mustahkam egalladi. Eksport ko'paydi. Bu unga 60-yillarning o'rtalariga kelib barcha qarzlardan qutulish va qarz beruvchi davlatga aylanish imkonini berdi.

Qishloq xo'jaligini modernizatsiyalash ham nihoyasiga yetdi. Fransiya dehqonlari fermerlarga aylandilar. Mamlakat G'arbiy Yevropada oziq-ovqat mahsulotlari eksporti bo'yicha eng yetakchi davlatga aylandi.

Tashqi siyosatda 3 asosiy vazifa qo'yildi. Ularning birinchisi Fransiyaning buyukligini tiklash, ikkinchisi — mamlakat mustaqilligini mustahkamlash va, nihoyat, uchinchisi — AQSHning Yevropadagi ta'sirini mumkin qadar bo'shashtirish edi. De Goll 1960-yilda Fransiyaning yadroviy davlatga aylantirish orqali uning mudofaa qudratini oshirdi. Ayni paytda mustamlakalarga mus-taqillik berish yo'lidani bordi.

1960-yilda Afrikadagi mustamlakalarga siyosiy mustaqillik berildi. Bu qit'a xaritasida 14 ta yangi davlat vujudga keldi. De Goll Jazoirni bundan buyon itoatda tutib turish mumkin emasligini tushunib yetdi. Shuning uchun ham Jazoir Milliy Ozodlik fronti bilan muzokara boshladi. Uning bu yo'li o'ta mustamlakachi kuchlar qarshiligiga uchradi. Biroq Fransiya armiyasi De Gollga sodiq qoldi. Natijada armiyada isyon boshlashga urinish barbod bo'ldi.

1962-yilning 18-martida Jazoirga mustaqillik berish haqida bitim imzolandi. De Goll AQSHning Vetnamdagi agressiyasini qoraladi. 1966-yilda Fransiyaning NATOning harbiy tashkilotidan chiqardi. AQSHning Fransiya hududidagi harbiy bazasini tugatishga erishdi. YEIHga Buyuk Britaniyaning a'zo qilinishiga qarshi chiqdi. Chunki de Goll Buyuk Britaniyani Yevropada AQSH ta'sirini o'tkazuvchi vosita, deb hisoblardi. GFR bilan yaqinlashish yo'lini tutganning dushmani bo'lib qolaverdi.

1968-yilning may oyida mamlakatda siyosiy inqiroz yuz berdi. Inqiroz Parij talabalarining na-moyishidan boshlandi. 7-may kuni talabalar ta'lim tizimini tubdan qayta qurish, ta'lim tizimi xarajatlarini oshirish va stipendiyalarni to'lash talabi bilan namoyishga chiqqan edilar. Kasaba uyushmalari talabalarni qo'llab-quvvatladi.

Talabalar universitet binosini egallab oldilar. O'ta radikal va o'ta so'l kuchlar esa talabalarni Yelisey saroyini ham egallab olish uchun gij-gijlay boshladilar.

Oqibatda hukumat namoyishchilarga qarshi kuch ishlatdi. 3 mingdan ortiq talaba yarador qilindi va hibsga olindi. 13-may kuni esa yuz minglab parijliklar de Goll tartibiga qarshi namoyish o'tkazdilar. Mamlakatda 4 hafta davom etgan umumiy ish tashlashlar boshlandi. Ularda qariyb 10 mln kishi ishtirok etdi.

Hukumat kasaba uyushmalarining ish haqi, nafaqalarni oshirish, ish haftasini qisqartirish kabi talablarini qondirdi. Iyun oyi oxirida ishchilar ish joylariga qaytdilar. Shu tariqa mamlakatda siyosiy vaziyat barqarorlashtirildi.

Xo'sh, may inqirozining sabablari nima edi?

Birinchiidan, mamlakat mulkdorlari orasida iqtisodiyotga davlatning qattiqqo'llik bilan aralashuvidan norozilik o'zining yuqori nuqtasiga yetgan edi.

Ikkinchiidan, kasaba uyushmalari mehnat munosabatlarida davlatning haddan tashqari vasiyigidan qutulishga intilayotgan edi.

Uchinchiidan, mamlakatda uning barcha tabaqalari ham de Gollning AQSHdan uzoqlashish siyosatini ma'qullamas edi.

To'rtinchidan, hukumat ijtimoiy sohalarga budjet xarajatlarini kamaytirib yuborgan edi. Bu hol jamiyatda chuqur norozilikni vujudga keltirdi.

Shunday sharoitda ijtimoiy portlash yuz berishi muqarrar, jamiyatning qaysidir qatlami shu portlashni sodir etishi lozim edi. Bu portlashni talabalar sodir etdilar. Boshqa qatlam va siyosiy kuchlar esa talabalar noroziligidan o'z manfaatlarini yo'lida foydalanishga urindilar. Shuning uchun ham may inqirozi oxir-oqibatda Fransiya milliy qahramoni, mamlakat Prezidenti de Gollni iste'fo berishga majbur etdi. 1969-yilning aprel oyida de Goll siyosatdan ketdi. U 1970-yilda 80 yoshida vafot etdi.

1969-yilning iyunida bosh vazir lavozimida ishlayotgan J. Pompidu mamlakat Prezidenti etib saylandi.

U saylovda de Goll partiyasi — «Respublikani himoya qilish ittifoqi»ning nomzodi sifatida qatnashdi. J. Pompidu ayni paytda de Gollning eng yaqin safdoshlaridan biri ham edi. J. Pompidu siyosatda o'zi tanlagan yo'lni «vo-rislik va muloqot», deb atadi. Bu iboraning birinchisi de Goll siyosatining davom ettirilishini, ikkinchisi esa muxolifatchi kuchlar bilan ham hamkorlik qilishni anglatar edi.

Ichki siyosatda J. Pompidu davlatning iqtisodiy hayotga aralashuvini kamaytirdi. Biroq ijtimoiy himoya sohasi bo'yicha qonunchilikni kuchaytirdi. Tashqi siyosatda «muloqot» tamoyiliga amal qildi. Ya'ni AQSH bilan yaqinlashish boshlandi. 1973-yilda Buyuk Britaniyaning YEIH a'ziligiga qabul qilinishiga qarshilik qilmadi. Ayni paytda Fransiyaning tashqi masalalarda mustaqil siyosat yuritish yo'liga sodiqlikni saqlab qoldi.

1974-yilda J. Pompidu vafot etdi. «Fransiya demokratiyasi uchun ittifoq» (FDUI) partiyasi nomzodi V. Jiskar d'Esten yangi 7 yillik muddatga Prezident etib saylandi. Bu davrda mamlakatdagi siyosiy kuchlar va mamlakatda 4 ta yirik siyosiy partiya faoliyat ko'rsata boshladi. Sobiq degollchilar va o'ng kuchlar «Respublikani quvvatlash birlashmasi» (RQB) partiyasiga birlashdilar.

Avvalgi partiyalardan Sotsialistik va Kommunistik partiyalar o'zlarini saqlab qoldilar. Bu partiyalarning 2 tasi (FDUI va RQB) o'nglar, 2 tasi esa (FSP va FKP) so'llar deb atala boshlandi.

Yangi Prezident d'Esten inqiloblarsiz, islohotlar yo'li bilan «ilg'or liberal jamiyat» qurish g'oyasini ilgari surdi. Uning prezidentligi davrida minimal ish haqi eng ko'p darajada oshirildi. Saylovda qatnashish yoshi 20 dan 18 yoshga tushirildi.

1981-yilgi prezidentlik saylovida Sotsialistik partiya nomzodi F. Mitteran (1916—1996) g'alaba qozondi va mamlakatni 14 yil boshqardi. So'1 kuchlar hukumati saylovchilarga bergan va'dalarini bajarish maqsadida qator islohotlar o'tkazdilar. Chunonchi, ish haqlari oshirildi; ishsizlik va ko'p bolali oilalarga yordam ko'paytirildi, nafaqa va pensiyalar miqdori oshirildi. Yirik sarmoyalarga solinadigan soliq miqdori ko'paytirildi. Ish haftasi 39 soatga keltirildi. Pul to'lanadigan yillik mehnat ta'tili 5 haftaga uzaytirildi. 36 bank va metallurgiya, elektronika, kimyo, samolyotsozlik, harbiy sanoat sohaslarini milliy lashtirishga kirishildi. Umummilliy davlat organlari va vakolatlari qisqartirildi. Mahalliy hokimiyat organlari vakolatlari kengaytirish boshlandi.

Biroq, bu tadbirlarni amalga oshirishda tez orada mablag' tanqisligiga duch kelindi. Natijada hukumat islohotni to'xtatishga va qattiq iqtisod siyosatiga o'tishga majbur bo'ldi. Hayot ortiqcha milliy lashtirish ham yaxshi samara bermasligini isbotladi. Hukumatning noizchil siyosati jamiyatda o'ta millatchi kuchlarning ta'siri ortishiga olib keldi. Ular «Milliy front» (MF) ga birlashdilar. Bu tashkilot irqiy va milliy kamsitishni avj oldirdi. «Fransiya — fransuzlar uchun» degan shiorni zo'r berib targ'ib etdilar. Ular boshqa mamlakatlardan

Fransiyaga ishchi kuchi kelishining oldini olish, mamlakatda ishlayotgan afrikaliklarni chiqarib yuborishni talab eta boshladilar.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мамараджабов, Б. (2023). САУДИЯ АРАБИСТОНИДАГИ ЎЗБЕК МУҲОЖИРЛАРИ ТАРИХИ: МУВАФФАҚИЯТЛИ АССИМИЛЯЦИЯ ВА ЙЎҚОТИЛГАН МИЛЛИЙ ИДЕНТИКЛИК. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(S/6).

2. Мамаражабов, В. N. M. O. G. (2023). MARKAZIY OSIYODA ARABLAR BILAN BOG'LIQ IJTIMOY QATLAMLAR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(5), 1048-1052.

3. Мамаражабов, В. N. M. O. G. (2022). ARABISTON YARIM OROLIDA DAVLATCHILIKNING SHAKLLANISHI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10), 118-121.

C

M

R

T